

Bożena Zasepa

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

Skala i dynamika zagrożenia ubóstwem ekonomicznym rodzin wielodzietnych w Polsce w latach 2006—2015 w świetle badań GUS

Abstract: The scale and dynamics of the economic risk of poverty of large families in Poland in the years 2006—2015 in the light of research the Central Statistical Office

One of the objectives of family policy should be to support families in a difficult material and life situation, including large families. In Poland function the system (mainly family policies), which should these objectives of achieve. The effect of actions should be improvement of the situation of families, which have problems the satisfying of basic needs. But the fact remains, that large families are more likely to be poverty than other types families Irrespective of methodological framework, their situation is better, but possession a large number of children remains is an important correlate of poverty. The article concerns the diagnosis of selected aspects of the material situation of large families in Poland, based on the category of economic poverty. The basis of the analysis are results of research concerning the living standards of the Poland population covering the years 2006—2015.

Keywords: large families, financial situation, poverty, Poland

Wprowadzenie

Spadek dzietności poniżej prostej zastępowalności pokoleń, zmiana wzorców małżeńskości, a w perspektywie kilkudziesięciu lat nasilony proces starzenia się populacji oraz znaczący ubytek ludności, są w ostatnich latach

tematem debat publicznych w Polsce. Są też motywem przewodnim inicjatyw podejmowanych między innymi w ramach polityki rodzinnej. Zakładając, że w ramach polityki rodzinnej realizuje się różnorodne cele, nie tylko demograficzne, część z nich powinna być nakierowana na zapewnienie rodzinom godnego poziomu życia. Dziecko można potraktować bowiem jako swoistą inwestycję społeczną, a dobrze funkcjonująca rodzina jest w stanie samodzielnie rozwiązywać problemy i zaspokajać potrzeby swoich członków na różnych etapach życia. Nie zwalnia to jednak państwa i społeczeństwa z konieczności podejmowania, zgodnie z zasadą pomocniczości, działań wspierających rodziny, zwłaszcza gdy doświadczają one trudnej sytuacji życiowej.

Celem postawionym w artykule jest ukazanie skali i dynamiki zagrożenia ubóstwem ekonomicznym rodzin wielodzietnych w Polsce na podstawie wyników badań warunków życia i poziomu dochodów rodzin prowadzonych w latach 2006—2015. Podjęcie wątku wiąże się przede wszystkim ze szczególnie niekorzystną sytuacją rodzin wielodzietnych na tle innych typów rodzin. Mimo że w ostatnich latach maleje skala zagrożenia ubóstwem materialnym zarówno ogółem, jak i w poszczególnych typach rodzin, nadal duża liczba dzieci na utrzymaniu jest istotnym jego korelatem.

Sytuacja materialna stanowi w zasadzie część szerszej problematyki, jaką jest poziom życia i warunki życia rodzin/ludności, te zaś — elementem ogólnej kategorii, jaką jest jakość życia¹. Przyjmuje się, iż warunki życia określa najczęściej „całokształt czynników determinujących zaspokojenie potrzeb ludzkich, wpływających na poziom życia i możliwości ich zaspokojenia. Poziom życia odnosi się zaś do samego stopnia zaspokojenia tych potrzeb”². Kategorie te mogą odnosić się metodologicznie zarówno do obiektywnych pomiarów, jak i do oceny subiektywnej. Ta ostatnia powinna służyć przede wszystkim do ewaluacji rozwiązań realizowanych w ramach polityki społecznej. Jakość życia dotyczy natomiast subiektywnej oceny sytuacji, co określa się często terminem „dobrobyt subiektywny” (*subjective well-being*) lub „dobrostan”³. Do opisu i oceny poziomu i jakości życia (ale nie tylko) służą najczęściej wskaźniki społeczne.

¹ Takie ujęcie relacji między kategoriami wcale nie jest przyjmowane w nauce o polityce społecznej jako oczywiste. Przykładowo, bardzo trudno jest czasami określić granicę pomiędzy kategorią „warunki życia” i kategorią „poziom życia”. Bardziej spójne jest podejście stosowane do rozróżniania kategorii „poziom życia” i kategorii „jakość życia”. Więcej na ten temat A. KUROWSKA: *Wskaźniki społeczne w polityce społecznej. Historia, teoria i zastosowanie w praktyce*. Warszawa 2011, s. 114—115.

² GUS: *Zróżnicowanie regionalne poziomu życia ludności w świetle wybranych wskaźników z badań statystyki publicznej*, s. 2 [http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/lodz/ASSETS_referat_zroznicowanie_regionalne_poziomu_zycia.pdf] (dostęp: 18.07.2016).

³ GUS: *Jakość życia w Polsce*. Warszawa 2014, s. 5.

Z uwagi na cel opracowania analiza zostanie ograniczona jedynie do kategorii poziomu życia w jego wymiarze materialnym⁴. Materialne warunki życia rodzin można sprowadzić do wymiaru dochodowego/zamożności, wydatków, zasobności materialnej, stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych oraz warunków mieszkaniowych. Takie zawężenie granic analizy przybliży nieco do osiągnięcia celu, ale nadal jest to kategoria zbyt szeroka. Problem stanowi bowiem brak danych lub brak możliwości porównania danych (różna metodologia) odnoszących się do rodzin wielodzietnych, które charakteryzowałyby wszystkie obszary tego zagadnienia. Autorka skupiła się więc na kategorii, która w praktyce polskich i europejskich badań poziomu życia stanowi istotną część tego zagadnienia, a mianowicie na problematyce związanej z diagnozowaniem ubóstwa, nierówności społecznych i wykluczenia społecznego, traktowanych jako aspekty warunków życia. Biorąc pod uwagę fakt, iż są to jedne z najbardziej rozbudowanych statystyk, zwłaszcza w obszarze ubóstwa dochodowego, ich walorem jest uwzględnianie w badaniach między innymi różnych zmiennych i uwarunkowań. Badania te zawierają również pewne elementy, które pozwalają na uwzględnienie subiektywnej oceny respondentów w zakresie warunków/poziomu życia. By uzyskać porównywalność wyników, autorka posłużyła się najbardziej typowym wskaźnikiem, jakim jest zasięg ubóstwa (stopa ubóstwa).

Opracowanie jest także próbą zebrania często rozproszonych danych, służących zarysowaniu obrazu sytuacji przed wprowadzeniem świadczenia wychowawczego w ramach programu „Rodzina 500 plus” oraz świadczenia rodzinnego. Przedstawione w artykule wyniki badań obejmują bowiem okres, gdy te świadczenia nie były jeszcze dostępne. Autorka zakłada, iż wpłyną one korzystnie na sytuację materialną beneficjentów, co powinno przyczynić się do obniżenia stopy ubóstwa nie tylko w przypadku rodzin wielodzietnych.

Rodziny wielodzietne w świetle wyników NSP 2002 i NSP 2011

Podstawową kategorię w omawianym obszarze stanowi pojęcie rodziny wielodzietnej. Samo pojęcie wielodzietności rodzin funkcjonuje w powszech-

⁴ W ramach badania poziomu życia powinny być brane pod uwagę takie obszary, jak: zdrowie, edukacja, aktywność ekonomiczna, czas wolny, relacje społeczne, osobiste bezpieczeństwo, jakość państwa i jego zdolność do zapewnienia podstawowych praw oraz sposoby ich realizacji, jakość infrastruktury i środowiska naturalnego w miejscu zamieszkania. GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*. Warszawa 2013, s. 7.

nej percepcji, jest także obecne w debacie publicznej. To również szczególny typ rodziny, do której kierowane są między innymi odrębne rozwiązania w ramach polityki rodzinnej. Na potrzeby niniejszego opracowania autorka przyjęła, zgodnie z metodologią stosowaną przez GUS, iż rodzina wielodzietna to rodzina z co najmniej trojgiem dzieci, przy czym między rodzicami i dziećmi musi istnieć więź (niekoniecznie biologiczna)⁵. Takie rozumienie wielodzietności jest także zgodne z definicją zawartą w art. 2 pkt 16a⁶ oraz w art. 12a pkt 2 ustawy o świadczeniach rodzinnych, który określa zasady przyznawania dodatku do zasiłku rodzinnego z tytułu wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej. Dodatek ten wynosi obecnie 95 zł i przysługuje na trzecie i każde kolejne dziecko uprawnione do zasiłku rodzinnego⁷.

Dane dotyczące rodzin i gospodarstw domowych w Polsce pochodzą z Narodowych Spisów Powszechnych Ludności i Mieszkań i to one będą podstawowym źródłem informacji, dotyczącym skali wielodzietności oraz zmian, jakie nastąpiły w tym obszarze w ostatnich latach (NSP 2002 i NSP 2011). Należy jednak zaznaczyć, iż nie są one w pełni porównywalne. Informacje o strukturze ludności według typu gospodarstwa domowego i według typu rodziny do 2002 roku były zbierane w ramach badania pełnego. W roku 2011, między innymi w przywołanym zakresie tematycznym, badanie miało charakter reprezentacyjny (próba losowa głęboko warstwowana; ok. 20% mieszkań w skali kraju — 2 744 tys. z prawie 13,5 mln w operacie losowym).

Biorąc pod uwagę liczbę rodzin ogółem, niezależnie od ich typu, w okresie międzyspisowym stwierdzamy wzrost ich liczby o prawie 515 tys. — z 10 457,6 tys. w 2002 roku do 10 972,5 tys. w roku 2011. Tendencja ta dotyczy także rodzin z dziećmi, których liczba w analizowanym okresie wzrosła z 8 001,1 tys. do 8 130,9 tys. Wzrost ten, w kategoriach absolutnych, nie przekłada się jednak na strukturę rodzin. Udział rodzin z dziećmi w grupie rodzin ogółem zmniejszył się między 2002 a 2011 rokiem o 2,4 p.p. — z 76,5% do 74,1%⁸.

W 2002 roku rodziny wielodzietne stanowiły 17,2% rodzin z dziećmi (1 372,8 tys.), w tym 11,8% to rodziny z trojgiem dzieci, z kolei 5,4% to rodziny z czworgiem i większą liczbą dzieci (w miastach 12,2%, na wsiach 25,4%). Dane z roku 2011 wskazują na wyraźny spadek zarówno ich liczebno-

⁵ GUS: *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Warszawa 2014, s. 46.

⁶ Rodzina wielodzietna to rodzina wychowująca troje i więcej dzieci mających prawo do zasiłku rodzinnego.

⁷ Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych [Tekst jedn. Dz. U. z 2013 r. poz. 1456 z późn. zm.].

⁸ GUS: *Gospodarstwa domowe i rodziny...*, s. 43, 45.

ści absolutnej (1 008,5 tys.), jak i udziału w ogólnej liczbie rodzin z dziećmi (12,4%, z czego 9% to rodziny z trojgiem dzieci, a 3,4% to rodziny z czworgiem i większą liczbą dzieci). Rodziny wielodzietne częściej zamieszkiwały na wsiach (18,4%) niż w miastach (8,4%)⁹.

Wśród rodzin z dziećmi odrębną kategorię tworzą rodziny z dziećmi do 24. roku życia na utrzymaniu. Pozostawianie na utrzymaniu wiąże się z nieposiadaniem przez dziecko w wieku od 0 do 24 lat własnego źródła utrzymania i z pozostawianiem na utrzymaniu innej osoby wchodzącej w skład gospodarstwa domowego¹⁰. Z punktu widzenia polityki społecznej, zwłaszcza rodzinnej, istotna jest identyfikacja skali i struktury rodzin posiadających dzieci na utrzymaniu. Z tą kategorią wiąże się bowiem pewien pakiet rozwiązań/instrumentów polityki rodzinnej, kierowanych do rodzin z dziećmi. Ponadto pojęciem dziecka na utrzymaniu operuje się również w statystykach dotyczących poziomu życia, co jest istotne z punktu widzenia analizy skali zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym rodzin wielodzietnych. W tabeli 1 zawarto informacje odnoszące się do liczby i struktury rodzin z dziećmi na utrzymaniu do 24. roku życia, pochodzące z dwóch ostatnich spisów ludności.

Tabela 1

Liczba i struktura rodzin z dziećmi do 24. roku życia na utrzymaniu w 2002 i 2011 roku

Rodziny z dziećmi ogółem (w tys.)		Rodziny z dziećmi do 24. roku życia na utrzymaniu wśród rodzin z dziećmi ogółem				Rodziny wg liczby dzieci do 24. roku życia na utrzymaniu (w %)					
		2002		2011		z jednym dzieckiem		z dwójką dzieci		z trójką dzieci i więcej	
2002	2011	w tys.	w %	w tys.	w %	2002	2011	2002	2011	2002	2011
8 001,1	8 130,9	6 079,4	76,0	5 458,0	67,0	46,9	53,3	36,2	35,2	16,8	11,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS: *Gospodarstwa domowe i rodziny. NSP 2002. Aneks tabelaryczny, tablica 13*. Warszawa 2003 [<http://stat.gov.pl/spisy-powszechno-narodowe-spisy-powszechno-narodowy-spis-powszechny-2002/gospodarstwa-domowe-i-rodziny,5,1.html>] (dostęp: 18.07.2016)]; GUS: *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna. NSP 2011. Aneks tabelaryczny tablica 16*. Warszawa 2014 [<http://stat.gov.pl/spisy-powszechno-nsp-2011/nsp-2011-wyniki/gospodarstwa-domowe-i-rodziny-charakterystyka-demograficzna-nsp-2011,5,1.html>] (dostęp: 18.07.2016)].

W porównaniu z rokiem 2002 o 9 p.p. zmniejszył się udział rodzin z dziećmi do 24. roku życia na utrzymaniu w ogólnej liczbie rodzin z dziećmi. Istotne są także zmiany w strukturze tych rodzin. Dominującym typem rodziny są te, które posiadają na utrzymaniu jedno dziecko, przy czym ich udział w strukturze rodzin wzrasta. Kolejne dwa typy rodziny zmniejszają swój udział, przy czym większy spadek dotyczy rodzin z trojgiem i więk-

⁹ Ibidem, s. 47.

¹⁰ Ibidem, s. 21.

szą liczbą dzieci (w 2011 r. rodziny te stanowiły 11,5% rodzin z dziećmi na utrzymaniu — 626,8 tys., natomiast w 2002 r. było to 16,8% — 1 024 tys.). Wśród rodzin wielodzietnych rodziny z trojgiem dzieci stanowiły w 2011 roku 8,6% rodzin z dziećmi na utrzymaniu (w roku 2002 było to 11,8%), natomiast z czworgiem i większą liczbą dzieci — 2,9% (w roku 2002 — 5%)¹¹. W układzie miasto — wieś rodziny wielodzietne w strukturze rodzin z dziećmi na utrzymaniu stanowiły w 2011 roku w mieście 7,9% (w tym 6,3% z trojgiem dzieci, 1,6% z czworgiem i większą liczbą dzieci), natomiast na wsiach 16,6% rodzin (odpowiednio 11,9% i 4,7%)¹².

Podsumowując, pomimo zwiększania się liczby rodzin w Polsce maleje liczba rodzin z dziećmi na utrzymaniu, co wiąże się głównie ze spadkiem liczby urodzeń żywych, przekładającym się na zmniejszenie udziału dzieci w ogólnej liczbie ludności (znaczenie mają też procesy migracyjne). Sukcesywnie maleje także ogólna liczba rodzin wielodzietnych mających na utrzymaniu dzieci, co wiąże się ze zmianą wzorca dzietności, którego jednym z wyróżników jest małodzietność. Wśród rodzin z dziećmi na utrzymaniu rodziny wielodzietne stanowią 11,5%, przy czym wyraźnie w grupie tej dominują rodziny z trojgiem dzieci (prawie 3/4 ogółu rodzin wielodzietnych).

Zagrożenie ubóstwem ekonomicznym w świetle badań GUS

Kategoria ubóstwa ma charakter złożony i wielowymiarowy, co powoduje, iż nie istnieje jedna, ogólnie obowiązująca definicja tego zjawiska, a to zdecydowanie utrudnia jego opis. Możemy mówić o różnych rodzajach ubóstwa ze względu na przyjętą linię/próg (absolutne, relatywne, subiektywne, ustawowe). Do pomiaru ubóstwa wykorzystywane są różne metody (ilościowe, jakościowe, hybrydowe), pozwalające na określenie między innymi jego zasięgu, głębokości (np. wskaźnik luki ubóstwa, wskaźnik głębokości ubóstwa) czy trwałości¹³. Oprócz analizy wskaźnikowej coraz częściej prowadzone są także badania w ramach szerszej kategorii, jaką jest wykluczenie społeczne. Ważny element w diagnozie stanowi także zestaw wskaźników ubóstwa i wykluczenia społecznego, rekomendowanych i stosowanych w badaniach dochodów i warunków życia w krajach UE.

¹¹ Ibidem, s. 49.

¹² Ibidem, s. 53.

¹³ R. SZARFENBERG, L. SZEWCZYK: *Badania ubóstwa — perspektywa ilościowa i jakościowa*. W: *Ubóstwo i wykluczenie społeczne — perspektywa poznawcza*. Red. R. SZARFENBERG, C. ŻOLEŃDOWSKI, M. THEISS. Warszawa 2010, s. 19 i nast.; A. KUROWSKA: *Konceptualizacja i operacjonalizacja ubóstwa*. W: *Ubóstwo i wykluczenie...*, s. 39 i nast.

Ubóstwo najczęściej kojarzy się z niedostatkiem środków materialnych (ubóstwo ekonomiczne, dochodowe). GUS w badaniu gospodarstw domowych pn. „Badanie spójności społecznej” wyróżnił dodatkowo kategorię ubóstwa warunków życia i ubóstwa braku równowagi budżetowej¹⁴.

Nie we wszystkich wynikach badań uwzględnia się kategorię rodzin wielodzietnych, dlatego do analizy autorka wybrała jedynie te z nich, w których kategoria ta została wyraźnie wyodrębniona. W dalszej partii tekstu zostaną zaprezentowane wyniki trzech grup badań prowadzonych przez GUS w latach 2006—2015, dotyczące między innymi problematyki ubóstwa: Badania Budżetów Gospodarstw Domowych, Europejskiego Badania Dochodów i Warunków Życia EU-SILC oraz Badania Spójności Społecznej¹⁵.

Podstawowe dane dotyczące ubóstwa pochodzą z Badań Budżetów Gospodarstw Domowych, które to badania GUS prowadzi regularnie od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Kategorią przyjętą w badaniu jest ubóstwo ekonomiczne, którego zasięg jest szacowany z zastosowaniem trzech granic ubóstwa. Przyjęcie granicy minimum egzystencji pozwala oszacować skalę ubóstwa skrajnego. Uwzględnienie granicy ustawowej wskazuje na liczbę osób uprawnionych do korzystania ze świadczeń pomocy społecznej. Z kolei zastosowanie granicy relatywnej, na poziomie 50% średnich wydatków, obejmuje te gospodarstwa, których poziom konsumpcji jest niższy niż większości ludzi w Polsce i odbiega od poziomu uznawanego za przeciętny¹⁶.

W badaniu ubóstwo jest charakteryzowane głównie poprzez podstawową kategorię, jaką stanowi jego zasięg (stopa ubóstwa). Zasięg ubóstwa to odsetek osób w gospodarstwach domowych, w których poziom wydatków (obejmujących również wartość artykułów otrzymanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego) był niższy od przyjętej każdej z granic ubóstwa¹⁷.

Rok 2015 to istotna cezura w przypadku prawie wszystkich typów analizowanych gospodarstw domowych, niezależnie od przyjętej granicy ubóstwa. Chociaż odnotowano spadek liczby gospodarstw domowych zagrożonych ubóstwem w jego ekonomicznym wymiarze, to jednak w dalszym ciągu rodziny wielodzietne pozostają grupą najbardziej na nie narażoną.

W przypadku ubóstwa skrajnego (tabela 2) jeszcze w 2014 roku poniżej minimum egzystencji żyło ponad 11% osób w rodzinach z trojgiem dzieci i prawie 27% w rodzinach z czworgiem i większą liczbą dzieci na utrzyma-

¹⁴ GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny...*

¹⁵ Syntetyczny raport z wymienionych badań, które odbyły się do 2013 roku (z uwzględnieniem wyników NSP 2011 oraz Badania Budżetu Czasu 2013) zostały zawarte także w odrębnej publikacji. GUS: *Warunki życia rodzin w Polsce*. Warszawa 2014.

¹⁶ GUS: *Ubóstwo w Polsce w latach 2013 i 2014*. Warszawa 2015, s. 7.

¹⁷ GUS: *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2015 r. (na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych)*. Warszawa 2016, s. 4.

niu. W zasadzie do 2014 roku mogliśmy mówić o rosnącej skali zagrożenia ubóstwem skrajnym rodzin wielodzietnych.

Tabela 2

Zasięg ubóstwa skrajnego wg wybranych typów gospodarstw domowych
w latach 2009—2015

Typ gospodarstwa domowego (rodziny)	Procent osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej linii ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji) w latach:						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ogółem	5,7	5,8	6,8	6,8	7,4	7,4	6,5
Gospodarstwo 1-osobowe	2,1	2,0	2,3	2,4	2,5	2,3	2,5
Małżeństwo bez dzieci na utrzymaniu	1,5	1,5	1,7	1,7	1,9	1,8	1,6
Małżeństwo z 1 dzieckiem na utrzymaniu	2,0	1,9	2,3	2,5	2,4	2,7	1,8
Małżeństwo z 2 dziećmi na utrzymaniu	4,2	3,9	5,0	4,2	4,7	4,5	4,0
Małżeństwo z 3 dziećmi na utrzymaniu	9,3	9,9	10,5	9,8	10,2	11,2	9,0
Małżeństwo z 4 i większą liczbą dzieci na utrzymaniu	21,3	24,0	24,0	26,6	22,8	26,9	18,1
Matka lub ojciec z dzieckiem/dziećmi na utrzymaniu	6,4	7,3	7,0	8,1	7,9	5,6	6,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: GUS: *Ubóstwo w Polsce w 2010 r. (na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych)*. Warszawa 2011, s. 4; GUS: *Ubóstwo ekonomiczne w Polsce w 2013 r. (na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych)*. Warszawa 2014, s. 12; GUS: *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2015 r. (na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych)*. Warszawa 2016, s. 7.

Rok 2015 przyniósł zasadniczą zmianę w tym zakresie. Możemy mówić nie tylko o zmniejszeniu zasięgu ubóstwa skrajnego (poza grupą samotnych rodziców wychowujących dzieci i gospodarstw 1-osobowych), ale przede wszystkim o znaczącej poprawie sytuacji rodzin wielodzietnych, zwłaszcza z czworgiem i większą liczbą dzieci. W porównaniu z rokiem 2014 stopa ubóstwa zmniejszyła się w ich przypadku aż o 8,8 p.p. i był to największy odnotowany spadek (drugi co do wielkości dotyczył rodzin z trojgiem dzieci na utrzymaniu — 2,2 p.p.). W 2015 roku poniżej minimum egzystencji żyła jednak nadal co jedenasta osoba w gospodarstwach małżeństw z trojgiem dzieci oraz co szósta osoba w gospodarstwach małżeństw z czworgiem i większą liczbą dzieci

Należy wskazać, iż wielodzietność znacząco zwiększa także ryzyko ubóstwa definiowanego poprzez relatywną linię ubóstwa (tabela 3). W przypadku rodzin z trojgiem dzieci na utrzymaniu generalnie w ostatnich latach można zaobserwować zmniejszanie się wartości tego wskaźnika — z prawie 28% w roku 2009 do niespełna 24% w roku 2015. Rodziny wychowujące czworo i większą liczbę dzieci do 2014 roku doświadczały jednakże procesu przeciwnego. W 2014 roku na ubóstwo narażona była prawie co druga osoba

żyjąca w takich rodzinach. Dopiero rok 2015 przyniósł spadek wartości stopy ubóstwa o 3,3 p.p.

Tabela 3

Zasięg ubóstwa wg wybranych typów gospodarstw domowych
w latach 2009—2015 — relatywna linia ubóstwa

Typ gospodarstwa domowego (rodziny)	Procent osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej relatywnej linii ubóstwa w latach:						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ogółem	17,3	17,4	16,9	16,3	16,2	16,2	15,5
Gospodarstwo 1-osobowe	7,2	6,6	6,2	6,5	6,1	5,5	6,0
Małżeństwo bez dzieci na utrzymaniu	6,0	6,1	5,4	5,2	5,3	5,2	5,3
Małżeństwo z 1 dzieckiem na utrzymaniu	7,3	7,5	6,8	7,7	6,9	6,4	6,6
Małżeństwo z 2 dziećmi na utrzymaniu	14,7	15,1	14,2	12,3	12,1	11,2	11,8
Małżeństwo z 3 dziećmi na utrzymaniu	27,9	28,0	26,2	24,9	23,1	24,1	23,8
Małżeństwo z 4 większą liczbą dzieci na utrzymaniu	49,2	44,2	47,5	47,4	46,7	48,3	45,0
Matka lub ojciec z dzieckiem/dziećmi na utrzymaniu	18,4	17,9	18,2	19,5	20,4	14,5	13,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: GUS: *Ubóstwo w Polsce w 2010 r.*..., s. 4; GUS: *Ubóstwo ekonomiczne w Polsce w 2013 r.*..., s. 12; GUS: *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2015 r.*, s. 7.

W przypadku ubóstwa mierzonego ustawową linią ubóstwa (kryterium dochodowe z ustawy o pomocy społecznej) do roku 2011 można zaobserwować spadek wskaźnika zagrożenia ubóstwem zarówno ogółem, jak i w przypadku rodzin wielodzietnych (tabela 4).

Było to spowodowane „zamrożeniem” od 2006 roku progów dochodowych, uprawniających do korzystania ze świadczeń pomocy społecznej, co wpływało corocznie na zmniejszanie się liczby osób uprawnionych do świadczeń zależnych od dochodu. Weryfikacja progów w 2012 roku urealniła zatem wartość wskaźnika, przy czym w kolejnym roku mieliśmy do czynienia z rosnącą skalą zagrożenia ubóstwem, a następnie ze spadkiem wskaźnika ubóstwa w roku 2014. Jesienią 2015 roku po raz kolejny dokonano weryfikacji kryteriów dochodowych. Fakt ten nie przełożył się jednak automatycznie w przypadku wszystkich rodzin na zwiększenie zagrożenia ubóstwem. Rodziny wielodzietne były w tej grupie, w której możemy mówić o poprawie sytuacji, chociaż skala zagrożenia ubóstwem, zwłaszcza w przypadku rodzin z czworgiem i większą liczbą dzieci na utrzymaniu nadal jest bardzo duża (zasięg ubóstwa ponad 46% w porównaniu np. z niespełna 10% w przypadku rodzin z dwojgiem dzieci).

Tabela 4

Zasięg ubóstwa wg wybranych typów gospodarstw domowych
w latach 2009—2015 — ustawowa linia ubóstwa

Typ gospodarstwa domowego (rodziny)	Procent osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej ustawowej linii ubóstwa w latach:						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ogółem	8,3	7,4	6,6	7,2	12,8	12,2	12,2
Gospodarstwo 1-osobowe	2,9	2,3	2,0	2,1	2,6	2,2	2,8
Małżeństwo bez dzieci na utrzymaniu	1,0	0,9	0,8	1,0	1,8	1,6	1,7
Małżeństwo z 1 dzieckiem na utrzymaniu	2,5	1,9	1,7	2,1	3,9	3,6	3,5
Małżeństwo z 2 dziećmi na utrzymaniu	6,5	5,5	4,7	4,9	9,9	9,0	9,6
Małżeństwo z 3 dziećmi na utrzymaniu	14,9	14,3	12,3	13,4	21,8	21,8	20,5
Małżeństwo z 4 i większą liczbą dzieci na utrzymaniu	35,8	34,3	29,6	32,7	49,8	47,8	46,3
Matka lub ojciec z dzieckiem/dziećmi na utrzymaniu	8,9	9,7	6,5	9,1	17,7	12,1	11,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: GUS: *Ubóstwo w Polsce w 2010 r...*, s. 4; GUS: *Ubóstwo ekonomiczne w Polsce w 2013 r...*, s. 12; GUS: *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2015 r...*, s. 7.

Podsumowując, rodziny wielodzietne w dalszym ciągu stanowią grupę najbardziej narażoną na ubóstwo dochodowe bez względu na przyjętą linię ubóstwa. Najbardziej wyraźna poprawa nastąpiła w przypadku zasięgu ubóstwa ekonomicznego mierzonego parametrem minimum egzystencji. Obniżenie odsetka osób żyjących w rodzinach wielodzietnych narażonych na ubóstwo pozwalała na sformułowanie wniosku o poprawie ich sytuacji materialnej.

Kolejne badanie GUS z 2011 roku, którego pełne wyniki przedstawiono w roku 2013¹⁸, a wyniki wstępne z drugiej edycji — jesienią 2015 roku¹⁹, dotyczy spójności społecznej. Za punkt odniesienia przyjmuje się w nim koncepcję ubóstwa relatywnego, a za ubogie uznaje się te gospodarstwa, których poziom zaspokojenia potrzeb jest niższy niż w gospodarstwach pozostałych członków społeczeństwa. Jest to zatem ta kategoria ubóstwa, która wskazuje raczej na poziom nierówności społecznych. Ponadto w badaniu wyróżniono trzy formy ubóstwa: dochodowe, warunków życia oraz równowagi budżetowej.

Za ubogie pod względem dochodowym uznaje się te gospodarstwa domowe, w których miesięczny dochód, jakim dysponowało gospodarstwo

¹⁸ GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny...*

¹⁹ GUS: *Prezentacja pierwszych wyników II edycji badania spójności społecznej*. Warszawa 2015 [<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/prezentacja-pierwszych-wynikow-ii-edycji-badania-spojnosci-spoecznej,22,1.html?pdf> (dostęp: 15.07.2016)].

(w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie), był niższy od wartości uznanej za próg ubóstwa. Za granicę ubóstwa przyjęto 60% mediany dochodu ekwiwalentnego (podejście to wykorzystywane jest przez Eurostat w badaniu zasięgu ubóstwa w krajach UE). Z badania wynika, że dochody poniżej tak zdefiniowanego progu ubóstwa miało około 15% gospodarstw domowych w roku 2011²⁰ i 14,4% w roku 2015²¹.

Oceny zasięgu ubóstwa warunków życia dokonano na podstawie syntetycznego wskaźnika warunków życia, z uwzględnieniem założenia, że ten powinien odzwierciedlać brak zaspokojenia potrzeb materialnych i niematerialnych rozpowszechnionych w społeczeństwie i uznawanych przez większość za niezbędne do zaspokojenia. We wskaźniku uwzględniono 30 symptomów dotyczących: jakości mieszkania, poziomu wyposażenia w dobra trwałego użytku i deprivacji różnego typu potrzeb konsumpcyjnych. Za zagrożone ubóstwem uznano te gospodarstwa domowe, w których zaobserwowano co najmniej 10 przejawów złych warunków życia. Warunek ten spełniało w 2011 roku 13,5% gospodarstw domowych²², natomiast w 2015 roku 8,5%²³.

Ocena zasięgu ubóstwa braku równowagi budżetowej została dokonana z zastosowaniem syntetycznego wskaźnika braku równowagi budżetowej, uwzględniającego zarówno subiektywne opinie gospodarstw domowych dotyczące ich statusu materialnego, jak i fakty wskazujące na trudności budżetowe gospodarstwa (w tym zaległości w opłatach, zaciągnięta pożyczka). Gospodarstwo domowe zostało uznane za ubogie z punktu widzenia „nieradzenia sobie z budżetem”, jeśli wystąpiły przynajmniej 4 z 7 uwzględnionych symptomów. Taka sytuacja dotyczyła około 16% gospodarstw domowych w 2011 roku²⁴ i nieco ponad 11% w roku 2015²⁵.

W tabeli 5 zawarto informacje dotyczące wskaźników ubóstwa, odnoszące się do wszystkich trzech objętych badaniem form, z uwzględnieniem typu gospodarstwa domowego/rodziny. Biorąc pod uwagę typy rodzin, najwyższy poziom zagrożenia ubóstwem dochodowym odnotowano w grupie rodzin składających się z rodziców z trojgiem i większą liczbą dzieci na utrzymaniu (39,0%), najniższy zaś w rodzinach bez dzieci (5,2%). Wśród determinant ubóstwa dochodowego można wskazać także: utrzymywanie się

²⁰ GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny...*, s. 37, 40.

²¹ URZĄD STATYSTYCZNY W ŁODZI: *Różne oblicza ubóstwa w Polsce na podstawie Badania Spójności Społecznej*. Łódź 2016 [<http://stat.gov.pl/infografiki-widzety/infografiki/rozne-oblicza-ubostwa-w-polsce-na-podstawie-badania-spojnosci-spolecznej,29,1.html>] (dostęp: 15.07.2016)].

²² GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny...*, s. 40—41.

²³ URZĄD STATYSTYCZNY W ŁODZI: *Różne oblicza ubóstwa w Polsce...*

²⁴ GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny...*, s. 40, 47,

²⁵ URZĄD STATYSTYCZNY W ŁODZI: *Różne oblicza ubóstwa w Polsce...*

Tabela 5

Wskaźnik ubóstwa dochodowego, warunków życia i braku równowagi budżetowej
wg wyników Badania Spójności Społecznej w 2011 roku
ze względu na typ gospodarstwa domowego (w % gospodarstw domowych)

Typ gospodarstwa domowego (rodziny)		Wskaźnik ubóstwa		
		dochodowego	warunków życia	braku równowagi budżetowej
Matka/ojciec z dziećmi na utrzymaniu		27,5	24,5	34,3
Małżeństwo ^a z 3 i większą liczbą dzieci na utrzymaniu		39,0	20,7	23,3
Małżeństwo ^a z 2 dzieci na utrzymaniu		14,8	7,2	12,6
Małżeństwo ^a z 1 dzieckiem na utrzymaniu		9,8	6,9	11,0
Małżeństwo ^a bez dzieci na utrzymaniu		5,2	7,2	9,3
Gospodarstwo 1-osobowe	kobieta	14,0	18,6	21,1
	mężczyzna	21,3	23,4	22,1
Ogółem		15,1	13,5	15,9

Legenda: ^a — także związki nieformalne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny...*, s. 40.

z niezarobkowego źródła dochodu, obecność w gospodarstwie domowym osoby bezrobotnej, niski poziom wykształcenia oraz zamieszkiwanie na wsi lub w małym mieście. Podobnie jak w przypadku ubóstwa dochodowego, wskaźnik zagrożenia ubóstwem warunków życia osiągał najwyższe wartości dla rodzin wielodzietnych (20,7%), najniższe zaś dla rodzin z jednym dzieckiem — 6,9%. Wśród istotnych uwarunkowań ubóstwa warunków życia należy wymienić także niski poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego, obecność w gospodarstwie domowym osoby bezrobotnej lub niepełnosprawnej. Przy identycznych charakterystykach gospodarstwa wyższy poziom ubóstwa tego typu charakteryzował mieszkańców miast. Determinanty ubóstwa braku równowagi budżetowej to przede wszystkim niski poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego, obecność w gospodarstwie osoby bezrobotnej i utrzymywanie się z niezarobkowych źródeł. Zagrożone były także rodziny niepełne (34,3%) i mające troje lub więcej dzieci na utrzymaniu (22,8% wobec 9,3% w rodzinach bez dzieci)²⁶.

Biorąc pod uwagę równoczesne występowanie wszystkich form ubóstwa (ubóstwo wielowymiarowe)²⁷, rodziny wielodzietne zostały zaliczone —

²⁶ GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny...*, s. 40, 47—48.

²⁷ W 2011 roku doświadczało go 4,6% badanych gospodarstw, natomiast w roku 2015 — 3,4%. Za: GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny...*, s. 51; URZĄD STATYSTYCZNY W ŁODZI: *Różne oblicza ubóstwa w Polsce...*

obok rodzin niepełnych, gospodarstw domowych osób o niskim poziomie wykształcenia, robotników niewykwalifikowanych, samotnych mężczyzn, osób dotkniętych bezrobociem i rencistów — do grup w największym stopniu dotkniętych tą sytuacją. W gospodarstwach tych jednocześnie występowanie trzech form ubóstwa miało miejsce co najmniej dwukrotnie częściej niż przeciętnie²⁸.

Niestety obecnie nie są dostępne szczegółowe dane z badania przeprowadzonego w 2015 roku²⁹. Wstępne wyniki odnoszą się jedynie do przedstawienia informacji o braku możliwości zaspokojenia potrzeb dzieci z powodów finansowych, związanych z codzienną egzystencją, potrzebami edukacyjnymi oraz czasem wolnym i życiem towarzyskim. W zasadzie tylko komentarz do danych pozwala na stwierdzenie, iż wraz ze wzrostem liczby dzieci w rodzinie w dalszym ciągu zwiększa się ryzyko braku możliwości zaspokojenia ich potrzeb, a w szczególnie trudnej sytuacji są rodziny posiadające co najmniej czworo dzieci. Dane te są zgodne z wynikami badań EU-SILC. Gospodarstwa z trojgiem i większą liczbą dzieci w wieku poniżej 18. roku życia na utrzymaniu częściej niż mające na utrzymaniu dwoje lub jedno dziecko deklarowały brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywieniowych (np. brak możliwości jedzenia przynajmniej co drugi dzień mięsa, drobiu, ryb lub wegetariańskiego odpowiednika — 8,5% w porównaniu z niespełną 2% gospodarstw z jednym dzieckiem i prawie 3% z dwojgiem dzieci) i potrzeb zdrowotnych (np. rezygnacja z niezbędnych dla dzieci wizyt u lekarza dentyisty odpowiednio 14%, 4% i 6% gospodarstw). Według podziału na typy gospodarstw również częściej niż inne (np. samotni rodzice) rodziny te wskazywały na rezygnację z dodatkowych zajęć uzupełniających dla dzieci, na przykład z korepetycji (35,1%), z zajęć nadobowiązkowych (29,7% — więcej wskazań tylko w przypadku rodziców samotnych z więcej niż jednym dzieckiem — 31,6%) czy na brak możliwości wysłania wszystkich dzieci na tygodniowy wypoczynek raz w roku (63,5%)³⁰.

Europejskie Badanie Dochodów i Warunków Życia EU-SILC — edycje z lat 2006—2014

Ostatnia grupa danych pochodzi z realizowanego w Polsce od 2005 roku europejskiego badania dochodów i warunków życia (EU-SILC). Jest to instru-

²⁸ GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny...*, s. 53.

²⁹ GUS: *Prezentacja pierwszych wyników...*, s. 33—36.

³⁰ GUS: *Warunki życia rodzin w Polsce...*, s. 40—50.

ment, mający na celu dostarczenie aktualnych i porównywalnych na poziomie krajów członkowskich danych dotyczących dochodów, ubóstwa, wykluczenia społecznego i warunków życia. Badanie EU-SILC zostało zapoczątkowane w 2003 roku w kilku państwach członkowskich UE, a rok później stało się badaniem powszechnym na podstawie wspólnotowego rozporządzenia. W badaniu tym obok ubóstwa, pojawia się kategoria wykluczenia społecznego. Wspólne dla wszystkich państw Unii Europejskiej wskaźniki pozwalają na monitorowanie realizacji przyjętych przez Wspólnotę celów w zakresie ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego (Strategia „Europa 2020”). Jednym z nich jest bowiem zmniejszenie do roku 2020 liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym o co najmniej 20 mln osób.

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w badaniu jest wskaźnikiem zbiorczym trzech poniższych³¹:

- wskaźnika zagrożenia ubóstwem po uwzględnieniu transferów społecznych (granice ubóstwa przyjmuje się na poziomie 60% mediany ekwiwalentnych rocznych dochodów do dyspozycji w danym kraju po transferach społecznych),
- wskaźnika osób zagrożonych pogłębioną deprivacją materialną (osoby w gospodarstwach domowych deklarujące brak możliwości realizacji ze względów finansowych przynajmniej 4 z 9 uwzględnionych w badaniu potrzeb)³²,
- wskaźnika osób żyjących w gospodarstwach domowych o niskiej intensywności pracy (odsetek osób w wieku 0—59 lat mieszkających w gospodarstwach domowych o bardzo niskiej intensywności pracy, gdzie osoby dorosłe w wieku produkcyjnym 18—59 lat w minionym roku przepracowały mniej niż 20% ich całkowitego potencjału pracy)³³.

Biorąc pod uwagę dostępne w bazie Eurostatu dane, autorka dokonała analizy sytuacji rodzin w Polsce w latach 2006—2014 przede wszystkim

³¹ Przy czym osoby zalicza się do wskaźnika tylko raz, nawet gdy są obecne w więcej niż jednym podwskaźniku.

³² Deklaracja braku środków finansowych na opłacenie tygodniowego wyjazdu wszystkich członków gospodarstwa domowego na wypoczynek raz w roku, deklaracja braku możliwości, ze względów finansowych, jedzenia mięsa, ryb (lub wegetariańskiego odpowiednika) co drugi dzień, deklaracja braku możliwości, ze względu na trudności finansowe, ogrzewania mieszkania odpowiednio do potrzeb, brak możliwości pokrycia niespodziewanego wydatku (w wysokości odpowiadającej miesięcznej wartości przyjętej w danym kraju granicy ubóstwa relatywnego), zaległości w terminowych opłatach związanych z mieszkaniem, spłatami rat i kredytów, brak w gospodarstwie domowym, ze względów finansowych, telewizora kolorowego, brak w gospodarstwie domowym, ze względów finansowych, samochodu, brak w gospodarstwie domowym, ze względów finansowych, pralki, brak w gospodarstwie domowym, ze względów finansowych, telefonu (stacjonarnego lub komórkowego).

³³ GUS: *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2014)*. Warszawa 2015, s. 42—44.

z uwzględnieniem ich typów oraz opisanych wskaźników, wybrała najbardziej zbliżoną do krajowej typologię, obejmującą samotnego rodzica z dziećmi, dwie osoby dorosłe z jednym, dwojgiem oraz trojgiem i większą liczbą dzieci, dwie osoby dorosłe bez dzieci, a także gospodarstwa z dziećmi na utrzymaniu i bez dzieci na utrzymaniu. Analiza obejmuje poziom odpowiednich wskaźników dla Polski i 27 krajów UE (UE — 27)³⁴.

Tabela 6

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem po uwzględnieniu transferów społecznych w latach 2006—2014

Wyszczególnienie		Lata								
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ogółem	UE — 27	16,5	16,6	16,6	16,4	16,4	16,8	16,8	16,6	17,2
	Polska	19,1	17,2	16,9	17,2	17,7	17,6	17,1	17,1	16,8
Rodzina z dziećmi na utrzymaniu	UE — 27	17,9	17,8	17,8	17,8	18,4	18,5	18,8	18,7	19,4
	Polska	23,3	21,1	20,2	19,8	19,9	19,6	19,3	20,4	19,8
Rodzina bez dzieci na utrzymaniu	UE — 27	14,9	15,3	15,2	14,9	14,4	15,0	14,8	14,6	15,0
	Polska	12,1	11,0	11,9	13,3	14,4	14,8	14,1	12,7	12,9
Rodzina: 2 osoby dorosłe bez dzieci	UE — 27	12,6	12,8	12,3	11,9	11,2	11,5	11,2	10,8	10,8
	Polska	10,3	9,5	9,7	11,7	12,4	12,8	11,1	10,2	11,0
Samotny rodzic z dziećmi	UE — 27	32,6	33,3	35,4	34,2	37,1	34,7	33,3	31,7	32,5
	Polska	31,6	31,0	30,2	34,8	34,2	29,8	26,7	29,5	27,6
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 1 dziecko	UE — 27	11,9	11,8	11,4	11,5	11,6	12,8	12,9	12,9	13,6
	Polska	14,2	15,3	13,9	12,3	12,3	11,3	11,8	11,6	10,8
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 2 dzieci	UE — 27	14,3	13,7	13,9	14,4	15,0	15,3	14,9	14,1	15,0
	Polska	21,4	19,7	17,9	19,5	19,8	19,7	16,2	17,2	15,4
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 3 lub więcej dzieci	UE — 27	26,6	26,0	26,0	26,4	26,4	24,9	25,7	26,6	26,8
	Polska	37,7	36,2	34,4	37,8	32,8	34,6	36,5	37,3	35,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: EUROSTAT: *At-risk-of-poverty Rate by Poverty Threshold and Household Type — EU-SILC Survey* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li03&lang=en (dostęp: 10.07.2016)].

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem po uwzględnieniu transferów społecznych dla Polski od 2006 roku generalnie maleje, pomimo pewnych jego wahań. Można powiedzieć, iż biorąc pod uwagę dane z 2014 roku, sytuacja w Polsce jest korzystniejsza niż w 27 krajach Unii Europejskiej (odpowiednio

³⁴ Dane od roku 2010 obejmują 28 krajów, ale w większości są albo identyczne z danymi dla 27 krajów, albo nieznacznie się od nich różnią. W celu uzyskania porównywalności z okresem sprzed 2010 r. autorka przywołuje dane dla 27 krajów. W przypadku Polski w 2008 r. badanie nie odbyło się, dlatego też dane dla tego roku są szacunkowe.

16,8% i 17,2%), chociaż w 2006 roku była gorsza od średniej (odpowiednio 19,1% i 16,5%) — tabela 6³⁵.

W Polsce zdecydowanie najwyższy poziom wskaźnik osiąga w przypadku rodzin wychowujących troje i więcej dzieci, przy czym w latach 2012—2013 mieliśmy do czynienia z jego wzrostem. W roku 2015 odnotowano spadek wartości wskaźnika o 1,5 p.p. w porównaniu z rokiem 2014. Ubóstwem po uwzględnieniu transferów społecznych zagrożone są także rodziny osób samotnie wychowujących dzieci. Porównując sytuację Polski do sytuacji w 27 krajach UE, można zauważyć, iż na ubóstwo tego typu narażone są wprawdzie te same rodzaje rodzin, ale w odwrotnej kolejności. Pozwala to na sformułowanie wniosku, iż w Polsce transfery społeczne w większym stopniu chronią przed ubóstwem osoby samotnie wychowujące dzieci niż rodziny wielodzietne.

Tabela 7

Wskaźnik gospodarstw zagrożonych pogłębioną deprivacją materialną w latach 2006—2014

Wyszczególnienie		Lata								
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ogółem	UE — 27	9,9	9,1	8,5	8,2	8,4	8,8	9,8	9,6	8,8
	Polska	27,6	22,2	17,6	14,8	14,2	13,1	13,3	11,6	10,1
Rodzina z dziećmi na utrzymaniu	UE — 27	10,9	9,9	9,3	9,1	9,4	9,7	11,1	10,6	9,8
	Polska	27,0	21,3	16,3	13,6	13,2	11,9	12,3	10,7	8,9
Rodzina bez dzieci na utrzymaniu	UE — 27	9,0	8,3	7,7	7,3	7,4	8,0	8,6	8,6	7,9
	Polska	28,6	23,6	19,7	16,7	15,6	14,8	14,7	12,8	11,6
Rodzina: 2 osoby dorosłe bez dzieci	UE — 27	6,8	6,2	5,6	5,2	5,3	5,5	6,2	6,2	5,3
	Polska	24,5	19,8	16,8	15,2	12,9	12,6	12,9	10,3	9,5
Samotny rodzic z dziećmi	UE — 27	19,2	18,7	19,8	17,6	17,1	18,4	21,4	20,5	19,1
	Polska	43,8	41,5	34,6	36,9	30,5	27,2	30,8	27,3	21,5
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 1 dziecko	UE — 27	7,3	6,4	6,2	5,9	6,4	7,2	8,0	8,1	6,3
	Polska	18,5	15,6	11,0	10,6	11,6	9,5	9,3	8,8	5,9
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 2 dzieci	UE — 27	6,4	5,8	5,2	5,2	5,9	6,0	7,0	6,6	6,3
	Polska	21,4	17,3	11,3	10,0	10,1	9,3	7,1	6,6	6,4
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 3 lub więcej dzieci	UE — 27	12,9	10,5	10,8	10,4	11,1	11,0	11,8	11,1	11,3
	Polska	35,9	30,8	23,9	21,2	20,9	20,2	18,1	17,8	13,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: EUROSTAT: *Severe Material Deprivation Rate by Income Quintile and Household Type* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_mddd13&lang=en], (dostęp: 10.07.2016)].

³⁵ EUROSTAT: *At-risk-of-poverty Rate by Poverty Threshold and Household Type — EU-SILC Survey* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li03&lang=en], (dostęp: 10.07.2016)].

W przypadku wskaźnika gospodarstw zagrożonych pogłębioną deprywacją materialną sytuacja Polski w porównaniu ze średnią unijną od 2006 roku istotnie się poprawiała. Różnica w 2014 roku wynosiła jedynie 1,3 p.p., podczas gdy w roku 2006 było w Polsce prawie 3-krotnie więcej gospodarstw nią zagrożonych (tabela 7)³⁶.

Najwyższy poziom deprywacji materialnej w analizowanym okresie zarówno w Polsce, jak i w 27 krajach UE dotyczył rodziców samotnie wychowujących dziecko, przy czym w przypadku Polski doszło do znaczącej poprawy sytuacji w tym zakresie. W 2006 roku prawie 44% tych rodzin doświadczało deprywacji materialnej, natomiast w roku 2014 już tylko 21,5%. W dalszej kolejności problem ten dotyczył rodzin wielodzietnych (odpowiednio 36% i 14%).

Tabela 8

Wskaźnik osób żyjących w gospodarstwach domowych o niskiej intensywności pracy w latach 2006—2014

Wyszczególnienie		Lata								
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ogółem	UE — 27	10,6	9,8	9,2	9,2	10,2	10,4	10,5	10,8	11,1
	Polska	12,5	10,1	8,1	7,0	7,4	7,0	7,0	7,1	7,2
Rodzina z dziećmi na utrzymaniu	UE — 27	8,1	7,5	6,9	7,0	8,1	8,1	8,2	8,6	8,8
	Polska	8,8	6,6	4,8	4,2	4,7	4,0	4,4	4,4	4,7
Rodzina bez dzieci na utrzymaniu	UE — 27	15,5	14,1	13,5	13,1	14,0	14,7	14,5	14,9	15,2
	Polska	22,6	19,0	16,1	13,6	13,6	13,9	12,5	13,0	12,3
Rodzina: 2 osoby dorosłe bez dzieci	UE — 27	15,1	14,1	13,2	12,6	12,6	13,0	12,4	13,0	13,0
	Polska	27,8	24,1	20,3	17,7	18,6	16,9	15,2	15,6	14,9
Samotny rodzic z dziećmi	UE — 27	32,1	29,0	9,3	28,3	31,5	29,8	29,0	28,9	28,8
	Polska	35,2	29,7	24,4	24,5	26,8	21,6	21,5	23,0	22,3
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 1 dziecko	UE — 27	6,1	5,5	4,8	4,7	5,4	5,8	5,6	6,2	6,4
	Polska	7,9	5,9	4,7	4,6	4,2	2,9	3,7	3,2	3,6
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 2 dzieci	UE — 27	4,2	3,2	3,3	3,7	4,2	4,1	3,8	4,3	4,5
	Polska	6,0	3,2	2,9	1,8	2,0	2,0	2,0	2,7	1,7
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 3 lub więcej dzieci	UE — 27	7,5	7,7	6,7	7,7	8,8	8,8	8,7	8,3	9,4
	Polska	8,0	7,7	6,3	6,7	5,8	3,6	5,9	4,7	5,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: EUROSTAT: *People Living in Households with Very Low Work Intensity by Income Quintile and Household Type (Population Aged 0 to 59 Years)* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_lvh113&lang=en (dostęp: 10.07.2016)].

³⁶ EUROSTAT: *Severe Material Deprivation Rate by Income Quintile and Household Type* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_mddd13&lang=en (dostęp: 10.07.2016)].

W przypadku wskaźnika niskiej intensywności pracy Polska plasuje się od 2008 roku poniżej średniej europejskiej (w roku 2014 wartość dla UE — 27 to 11%, dla Polski 7%). W tym przypadku jest sytuacja korzystna — tabela 8³⁷.

Spośród analizowanych typów rodzin najwyższe wartości w Polsce wskaźnik ten osiągał w rodzinach osób samotnie wychowujących dzieci (22,3% w roku 2014 i 35,2% w roku 2006) oraz osób bez dzieci na utrzymaniu. W przypadku pozostałych typów rodzin poziom zagrożenia ubóstwem mierzony tym wskaźnikiem nie był duży. Wśród rodzin wielodzietnych ryzyko takie dotyczyło w 2014 roku 5,6% rodzin i wzrosło w porównaniu z poprzednim rokiem o 0,9 p.p. Przywołując dane z 2006 roku (8%) można

Tabela 9

Syntetyczny wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym
w latach 2006—2014

Wyszczególnienie		Lata								
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ogółem	UE — 27	25,3	24,4	23,7	23,3	23,7	24,2	24,7	24,5	24,3
	Polska	39,5	34,2	30,5	27,8	27,8	27,2	26,6	25,5	24,3
Rodzina z dziećmi na utrzymaniu	UE — 27	25,7	24,5	24,2	24,1	25,1	25,2	26,1	26,1	26,0
	Polska	39,8	34,7	30,9	27,9	27,9	27,1	26,8	27,0	25,2
Rodzina bez dzieci na utrzymaniu	UE — 27	24,8	24,3	23,2	22,4	22,2	23,1	23,2	22,9	22,7
	Polska	39,0	33,4	29,9	27,8	27,6	27,4	26,3	23,6	23,2
Rodzina: 2 osoby dorosłe bez dzieci	UE — 27	21,5	21,0	19,6	18,7	18,0	18,4	18,3	18,0	17,2
	Polska	36,2	31,5	27,9	27,0	25,9	25,2	23,8	20,5	20,1
Samotny rodzic z dziećmi	UE — 27	50,5	48,5	50,7	48,8	52,2	50,3	50,8	50,0	48,3
	Polska	59,8	58,1	51,9	51,8	51,7	46,4	45,7	47,0	43,5
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 1 dziecko	UE — 27	18,4	17,4	17,0	16,5	17,3	18,8	19,3	19,2	19,0
	Polska	28,3	26,7	22,4	20,5	20,7	18,8	18,6	18,6	15,6
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 2 dzieci	UE — 27	18,9	17,6	17,3	18,0	18,9	18,9	19,3	18,6	19,0
	Polska	34,6	30,8	25,3	24,3	25,3	24,6	20,1	21,0	19,0
Rodzina: 2 osoby dorosłe i 3 lub więcej dzieci	UE — 27	32,3	31,0	31,2	31,7	31,8	31,1	30,9	32,1	32,5
	Polska	52,3	51,8	45,4	46,3	42,3	44,4	43,4	44,8	41,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: EUROSTAT: *People at Risk of Poverty or Social Exclusion by Income Quintile and Household Type* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_peps03&lang=en] (dostęp: 10.07.2016).

³⁷ EUROSTAT: *People Living in Households with Very Low Work Intensity by Income Quintile and Household Type (Population Aged 0 to 59 Years)* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_lvh113&lang=en] (dostęp: 10.07.2016).

jednak mówić o obniżaniu się jego wartości. Najniższe zagrożenie życiem w gospodarstwach domowych o niskiej intensywności pracy dotyczy zarówno w Polsce, jak i średnio w UE osób tworzących rodziny z dwojgiem dzieci.

Synteza przedstawionych wskaźników w postaci wskaźnika zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym sytuuje Polskę obecnie na poziomie średniej europejskiej (24,3%), przy czym sytuacja od 2006 roku znacząco się poprawiła (tabela 9)³⁸.

Z danych wynika, iż generalnie rodziny wielodzietne rzadziej niż rodzice samotnie wychowujący dzieci doświadczają w Polsce ubóstwa lub wykluczenia społecznego, ale różnica ta jest niewielka (odpowiednio w 2014 r. 43,5% wobec 41,9%). O ile jednak niekorzystna sytuacja samotnych rodziców jest charakterystyczna także dla UE — 27 (przy czym mniej korzystna niż w Polsce), o tyle w przypadku rodzin wielodzietnych zagrożenie to jest w naszym kraju wyższe niż średnia unijna — prawie 42% wobec 32,5%. W przypadku rodzin wielodzietnych można mówić także o mniejszej poprawie wartości wskaźnika od 2006 roku (spadek wartości w stosunku do roku 2006 o ponad 13 p.p. w przypadku rodziców samotnie wychowujących dzieci, natomiast o ponad 10 p.p. w przypadku rodzin wielodzietnych). Najmniej zagrożone ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w Polsce w 2014 roku były rodziny pełne z jednym dzieckiem lub z dwojgiem dzieci (odpowiednio 15,6% i 19%).

Podsumowanie

Zgodnie z art. 71 Konstytucji RP państwo w ramach polityki społecznej i gospodarczej przyjmuje na siebie obowiązek uwzględniania dobra rodziny, a te z rodzin, które znajdują się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych.

Według autorki, biorąc pod uwagę procesy ludnościowe, zwłaszcza narastający problem starzenia się polskiego społeczeństwa, należy wzmocnić te instrumenty polityki społecznej, które będą wspierać dzietność rodzin. Z badania *Diagnoza Społeczna 2013* wynika, iż w opinii respondentów największą barierą dzietności są: zła sytuacja materialna, brak pracy i poczucie

³⁸ EUROSTAT: *People at Risk of Poverty or Social Exclusion by Income Quintile and Household Type* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_peps03&lang=en (dostęp: 10.07.2016)].

niestabilności (85%), a w dalszej kolejności niemożność zajścia w ciążę (85%) i złe warunki mieszkaniowe (74%)³⁹. Ważne jest zatem wsparcie dochodowe rodzin, by posiadanie dzieci nie oznaczało obniżenia ich poziomu życia, nie rodziło ryzyka ubóstwa i niebezpieczeństwa dziedziczenia niskiego statusu materialnego przez kolejne pokolenia.

Jak pisze Anna Kurowska: „Identyfikacja problemu ubóstwa jest istotna z punktu widzenia polityki rodzinnej ze względu na fakt, że jedną z grup społecznych, które są szczególnie zagrożone ubóstwem w Polsce, są rodziny wielodzietne. Należy również podkreślić, że niektóre linie ubóstwa, na których oparte są wskaźniki ubóstwa, były faktycznie stosowane przy kreowaniu wybranych elementów polityki społecznej, w tym rodzinnej”⁴⁰. Sytuacja ta dotyczy konstrukcji progu wsparcia dochodowego rodzin, zawartej w ustawie o świadczeniach rodzinnych, oraz progu interwencji socjalnej w ustawie o pomocy społecznej, które wiążą się z określeniem dochodów uprawniających do większości świadczeń pieniężnych w ramach tych rozwiązań.

Ogólna poprawa poziomu życia polskich rodzin jest faktem. Dotyczy to także rodzin wielodzietnych, chociaż nadal wychowywanie dużej liczby dzieci jest jednym z najistotniejszych korelatów ubóstwa. Szczególnie trudna sytuacja dotyczy rodzin z czworgiem i większą liczbą dzieci. Mimo że wyniki Badania Budżetów Gospodarstw Domowych z 2015 roku wskazują na wyraźną poprawę sytuacji rodzin wielodzietnych, zwłaszcza przyjmując próg ubóstwa minimum egzystencji, to nadal 18% rodzin żyjących w rodzinach wychowujących co najmniej czworo dzieci narażonych jest na skrajne ubóstwo. Przyjmując relatywną i ustawową linię ubóstwa, wskaźnik ten oscyluje między wartościami 45%—46%. Rodziny z trojgiem i większą liczbą dzieci są także, obok rodzin niepełnych, jednym z typów rodzin najbardziej zagrożonych ubóstwem wielowymiarowym (dochodowym, warunków życia, braku równowagi budżetowej). Niekorzystną sytuację potwierdzają także wyniki badania EU-SILC, zwłaszcza w przypadku wskaźnika ubóstwa po uwzględnieniu transferów społecznych (36%).

Powstaje zatem pytanie o efektywność instrumentów wsparcia materialnego rodzin oraz ich skalę, mierzoną ilością środków przeznaczanych dotychczas na ten cel. Polska należała do grupy krajów, które przeznaczały na wsparcie materialne rodzin dużo mniej, niż wynosi średnia dla Unii Europejskiej (dane za 2012 r. to 17,7% PKB dla Polski wobec 28,6% PKB dla UE — 28). Należeliśmy także do grupy krajów, które najmniej środków przeznaczały na transfery kierowane do rodzin i dzieci (4,79% w strukturze wydatków przy średniej dla UE — 28 na poziomie 8,44%) oraz na ograniczanie zjawiska wykluczenia

³⁹ *Niska dzietność w Polsce w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013. Raport tematyczny*. Red. I.E. KOTOWSKA. Warszawa 2014, s. 61—62.

⁴⁰ A. KUROWSKA: *Wskaźniki społeczne w polityce społecznej...*, s. 253.

społecznego (0,77% w strukturze wydatków przy średniej dla UE — 28 na poziomie 1,85%)⁴¹. W najbliższym czasie należy oczekiwać jednak poprawy tych statystyk. Już rok 2015 wskazuje na istotną poprawę w zakresie ograniczania skali ubóstwa materialnego w Polsce. Wypada mieć nadzieję, iż zwiększone od 2016 roku transfery pieniężne do rodzin z dziećmi, zwłaszcza wielodzietnych, poprawią ich sytuację w takim stopniu, iż będzie można mówić o dalszym ograniczaniu zasięgu tego zjawiska.

Bibliografia

Publikacje zwarte

- GUS: *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2014)*. Warszawa 2015.
- GUS: *Jakość życia w Polsce*. Warszawa 2014.
- GUS: *Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*. Warszawa 2013.
- GUS: *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Warszawa 2014, s. 46.
- GUS: *Prezentacja pierwszych wyników II edycji badania spójności społecznej*. Warszawa 2015 [http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/prezentacja-pierwszych-wynikow-ii-edycji-badania-spojnosci-spolecznej,22,1.html?pdf (dostęp: 15.07.2016)].
- GUS: *Warunki życia rodzin w Polsce*. Warszawa 2014.
- GUS: *Ubóstwo w Polsce w latach 2013 i 2014*. Warszawa 2015.
- GUS: *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2015 r. (na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych)*. Warszawa 2016.
- GUS: *Ubóstwo ekonomiczne w Polsce w 2013 r. (na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych)*. Warszawa 2014.
- GUS: *Ubóstwo w Polsce w 2010 r. (na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych)*. Warszawa 2011.
- GUS: *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2015 r. (na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych)*. Warszawa 2016.
- KUROWSKA A.: *Konceptualizacja i operacjonalizacja ubóstwa*. W: *Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa poznawcza*. Red. R. SZARFENBERG, C. ŻOŁĘDOWSKI, M. THEISS. Warszawa 2010.
- KUROWSKA A.: *Wskaźniki społeczne w polityce społecznej. Historia, teoria i zastosowanie w praktyce*. Warszawa 2011.

⁴¹ EUROSTAT: *Expenditure on Social Protection % of GDP* [http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1 (dostęp: 10.07.2016)]; EUROSTAT: *Social Benefits by Function % of Total Benefits* [http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tps00106&language=en (dostęp: 10.07.2016)].

Niska dzietność w Polsce w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013. Raport tematyczny. Red. I.E. KOTOWSKA. Warszawa 2014.

SZARFENBERG R., SZEWCZYK L.: *Badania ubóstwa — perspektywa ilościowa i jakościowa. W: Ubóstwo i wykluczenie społeczne — perspektywa poznawcza.* Red. R. SZARFENBERG, C. ŻOŁĘDOWSKI, M. THEISS. Warszawa 2010, s. 19 i nast.

Dokumenty

Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych [Tekst jedn. Dz. U. z 2013 r. poz. 1456 z późn. zm.].

Źródła internetowe

EUROSTAT: *Expenditure on Social Protection % of GDP* [<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1>] (dostęp: 10.07.2016)].

EUROSTAT: *Social Benefits by Function % of Total Benefits* [<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tps00106&language=en>] (dostęp: 10.07.2016)].

EUROSTAT: *At-risk-of-poverty Rate by Poverty Threshold and Household Type — EU-SILC Survey* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li03&lang=en] (dostęp: 10.07.2016)].

EUROSTAT: *Severe Material Deprivation Rate by Income Quintile and Household Type* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_mddd13&lang=en] (dostęp: 10.07.2016)].

EUROSTAT: *People Living in Households with Very Low Work Intensity by Income Quintile and Household Type (Population Aged 0 to 59 Years)* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_lvhl13&lang=en] (dostęp: 10.07.2016)].

EUROSTAT: *People at Risk of Poverty or Social Exclusion by Income Quintile and Household Type* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_peps03&lang=en] (dostęp: 10.07.2016)].

GUS: *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna. NSP 2011. Aneks tabelaryczny tablica 16.* Warszawa 2014 [<http://stat.gov.pl/spisy-powszechnen/sp-2011/nsp-2011-wyniki/gospodarstwa-domowe-i-rodziny-charakterystyka-demograficzna-nsp-2011,5,1.html>] (dostęp: 18.07.2016 r.)].

GUS: *Gospodarstwa domowe i rodziny. NSP 2002. Aneks tabelaryczny, tablica 13.* Warszawa 2003 [<http://stat.gov.pl/spisy-powszechnen/narodowe-spisy-powszechnen/narodowy-spis-powszechny-2002/gospodarstwa-domowe-i-rodziny,5,1.html>] (dostęp: 18.07.2016 r.)].

GUS: *Zróżnicowanie regionalne poziomu życia ludności w świetle wybranych wskaźników z badań statystyki publicznej*, s. 2 [http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/lodz/ASSETS_referat_zroznicowanie_regionalne_poziomu_zycia.pdf] (dostęp: 18.07.2016)].

URZĄD STATYSTYCZNY W ŁÓDZI: *Różne oblicza ubóstwa w Polsce na podstawie Badania Spójności Społecznej.* Łódź 2016 [<http://stat.gov.pl/infografiki-widzety/infografiki/rozne-oblicza-ubostwa-w-polsce-na-podstawie-badania-spojnosci-spolecznej,29,1.html>] (dostęp: 15.07.2016)].